

Prav tako se precenjuje vloga Michelozza, čeprav je treba priznati, da so doseljeni mojstri prinašali nove stilske pobude v konservativno kamnoseško ozračje domačih mojstrov in s tem osveževali provincialno zaostalost.

Fiskovičeva knjiga je pomemben prispevek k domači umetnostni zgodovini; uspelo mu je tudi, da je suhoparno arhivsko gradivo podal v prebavljivi obliki umetnostno zgodovinske skice. Pogrešamo pa imensko kazalo v knjigi imenovanih kamnosekov in stavbarjev.

Razprava o Paskoju Miličeviću (okrog 1440—1516) je monografsko dopolnilo Fiskovičevega sintetičnega dela. Paskoje je eden najpomembnejših dubrovniških stavbarjev in inženirjev druge polovice XV. in začetka XVI. stoletja. S kamnoseško rodbino Andrijičev je sodeloval tudi pri najzanimivejših dubrovniških stavbah tega časa, pri Divoni.

Frst

ZAPISKI

Kje je bil rojen kipar Mihael Cussa?

Ljubljansko kamnoseštvo druge polovice 17. stoletja je v slovenski umetnostni zgodovini še poglavje, za katero je zbrano komaj nekaj prvih arhivalnih podatkov, nimamo pa še topografskega pregleda gradiva, kaj šele njegove stilne analize. Ena najmikavnejših osebnosti v tem času je gotovo »tagliapietra — kamnosek« *Mihael Cussa*, čigar izvor in delo pa je še vedno nerešena uganka. V. Steska, ki mu je v svoji študiji »Ljubljanski baročni kiparji« *(ZUZ 1925, str. 2—12) posvetil več strani, ne pozna niti kraja njegovega rojstva, niti ne oceni njegovega v doslej najizčrpnem seznamu zajetega dela s tisto kritičnostjo, ki bi dovoljevala sklep o njegovem pravem poklicu; tako nam še danes ni jasno, ali je bil Cussa res samo kamnosek oziroma vodja delavnice, ki je zaposlovala večje število moči ter obenem naročala figuralne kiparske izdelke pri drugih, tujih mojstrih, ali pa smemo gledati v Cussu tudi kiparja, ki bi, kakor kasneje Francesco Robba, svoje oltarje tudi sam krasil s figuralnimi plastikami. Vsekakor smemo ob obračunu za oltar sv. Antona v Mekinjah pri Kamniku sklepati, da je Cussa kipe za oltarje, ki jih je izklesala njegova delavnica, naročal pri drugih kiparjih, mekinjske konkretno v Benetkah (glej J. Mal, Umetnostno zgodovinski zapiski, ZUZ, 1924, str. 201). Na zveze z drugimi kamnoseškimi ali s kiparskimi delavnicami bi smeli sklepati tudi ob poročilu, da je tri oltarje za cerkev na Blejskem otoku, za katere je prejel naročilo malo pred svojo smrtjo in 16. januarja oziroma 7. marca 1699 celo denarno akontacijo Mihael Cussa, dokončal po njegovi smrti šele ljubljanski stavbenik Francesco Ferratta (ibid. str. 152—153), na drugi strani pa spet vemo, da se je Lucija, žena goriškega kiparja Leonarda Pocassia po moževi smrti dogovarjala z Mihaelom Cussom, da bi družno dovršila nov marmornat oltar za mavzolej Ferdinanda II. v Gradcu; še pred realizacijo tega načrta pa je tudi Cussa umrl. Vsekakor so morale biti že prej med obema mojstroma kake poslovne zveze, da se je Pocassijeva vdova obrnila za pomoč prav na Cussa. Sicer pa nam raznolikost figuralnega okrasja Cussovih oltarjev že sama vzbuja*

dvom, da bi izšli vsi ti kipi izpod Cussovega dleta. Pač pa kažejo vsi oltarni nastavki sami tako v materialu kot v stilni arhitekturni koncepciji toliko sorodnosti, da smemo za zdaj zaključiti, da je bil Cussa v prvi vrsti podjetnik, ki je v svoji kamnoseški delavnici in po lastnih načrtih ustvarjal v glavnem oltarne arhitekture, ne pa tudi kipe. Kdor bo torej hotel priti temu vprašanju do dna, bo moral iskati kiparskih vzorov in komparativ v Benetkah in v Gorici, obenem pa bo moral doslej znani Cussov opus dopolniti še z obilico drugih njegovih izdelkov, ki jih hrani naša domovina, predvsem seveda nekdanja Kranjska; tudi hrvatsko ozemlje utegne skrivati še kake doslej neznane Cussove stvaritve. (Opozorim naj le na marmorne umivalnike v rektorijih frančiškanskih samostanov v Kamniku, Novem mestu in Nazarjih; na zakristijska portala, lavabo v zakristiji in briksenški grb nad slavolokom v cerkvi na Blejskem otoku, na zakristijska portala in lavabo v zakristiji v župni cerkvi v Cerkljah na Gorenjskem itd.)

Pač pa lahko odgovorimo na vprašanje, kje je bil Mihael Cussa rojen. Če bi prenegla smrt ne iztrgala dr. F. Mesesnela iz naše srede, bi moral zdaj besedo prepustiti njemu, kajti vse kaže, da je on prvi prišel uganki na sled, čeprav ni izsledka nikjer objavil. Vendar v svojem članku »Umetnost Julijske krajine« (Julijska krajina, Ljubljana, 1930, str. 71) pravi, da je bil Mihael Cussa po rodu iz Vipavske doline. Gotovo je že poznal spomenik, ki smo ga s tovariši spoznali poleti 1948, ko smo delali topografski popis umetnostnih spomenikov v Vipavski dolini, namreč oltar in votivno ploščo v stari župni cerkvi v Lokavcu pri Ajdovščini.

Oltar Brezmadežne ob severni steni je tipičen izdelek Cussove delavnice. V glavnem je sestavljen iz črnega marmorja, ki pa je poživljen z bogatimi intarzijami, zlasti na menzi in v okviru okoli oltarne niše (v kateri je danes slaba, novejša slika Brezmadežne). Dva renesančna stebra z zlatima kompozitnima kapiteloma nosita gredo, nad katero se dviga atika s sliko sv. Mihaela, ki jo ob straneh flankirata segmenta razbitega ločnega čela. Vrh atike in obeh segmentov sede trije putti (v sredi je morda blagoslavljajoči Jezušček?), oltarna ušesa pa tvorijo krila belih angelskih glav; krila so iz črnega kamna in na široko razprta. Na spodnjem delu atike najdemo letnico 1699. Ob listni strani oltarja pa je vzdana podolžna, na konceh ovalno zaključena plošča iz črnega marmorja, ki ima na vrhu angelsko glavico, spodaj pa napis v latinski majuskuli:

MICHAELE CHVSSA
CVRAVIT FIERI
EX VOTO
1699

Nobenega dvoma ni, da imamo tu opraviti s spominom na našega kiparja. Mihael Cussa je torej postavil oltar po zaobljubi leta 1699. Vemo pa, da je kipar istega leta 8. oktobra umrl v Ljubljani, star 42 let. Ali je oltar postavil še za svojega življenja ali pa je njegovo izvršitev določil v oporoki? Morda je delo nastalo ob kaki zaobljubi v predsmrtni bolezni. Ne vemo. Važno pa je, da je v Ljubljani živeči in delujoči mojster z votivnim okrasjem obogatil vaško cerkev nekje v Vipavski dolini in ne kake ljubljanske cerkve.

Toda v tem je skrit tudi že odgovor na naše vprašanje. Prav blizu Lokavca, torej še pod njegovim zvonom, je vasica, ki se imenuje »Pri Kuših«.

Ime izvira nedvomno od lastnega priimka »Kuša«, vendar pa danes v tej vasi ni več družine, ki bi se tako pisala. Pač pa se to ime v krstni knjigi iz 18. stoletja v lokavškem župnišču še pogosto pojavlja. Pisano je na najrazličnejše načine, vedno pa se je izgovarjalo KUŠA. Tako najdemo 5. februarja 1752 zapisano Kufha, 10. oktobra 1754 Chufha, 4. marca 1755 Kusha, 17. avgusta 1753 Chufha, 4. februarja 1756 Kufha itd. Poitalijančeno pa bi morali ime seveda zapisati Cussa, torej tako, kot se je naš, v laških delavnicah vzgojeni kamnosek tudi podpisoval. Žal, krstne knjige ne segajo nazaj preko leta 1740, tako da vpisa mojstrovega rojstva ne moremo zaslediti. Po vsem povedanem pa moremo zatrdno verjeti, da je bil Mihael Cussa — ali bolje Kuša — rojen v vasici Pri Kuših v bližini Lokavca v Vipavski dolini okoli leta 1657, če je bil ob smrti leta 1699 star 42 let. Zato je razumljivo, da je votivni oltar postavil v cerkvi, pod katere zvonom je prijoval na svet, čeprav tedaj še ni bila farna; spadala je namreč kot podružnica še pod sv. Štefana v Vipavi.

Pa tudi sosednji Ajdovščini je Cussa zapustil v župni cerkvi spomin svojega dela. Oltar Srca Jezusovega, ki je bil nekoč posvečen sv. Barbari, ima napis: »16 P. NICOLAVS. RECESCO. CVRAVIT. FIERI. 99.« Po svoji arhitekturi je popolnoma cussovsko delo in prav tako tudi oltar sv. Roka v isti cerkvi, ki je prvemu pendant. Tako se zde ta mojstrova dela, nastala v dnevih, ko se je že smrt ozirala vanj, kakor zadnje slovo od sončne doline, ki ga je rodila.

Emilijan Cevc